

Н.О.ЛААС (Київ)

**МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР ІЗ РОЗРОБКИ
ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОЕКТІВ В ІНСТИТУТІ СЛАВІСТИЧНИХ,
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЄВРАЗІЙСЬКИХ СТУДІЙ
КАЛІФОРНІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (БЕРКЛІ, США)**

Інститут славістичних, східноєвропейських та євразійських студій Каліфорнійського університету (Берклі, США) щосеместра, починаючи з 2006 р., запрошує науковців і викладачів із країн СНД для презентації результатів своїх досліджень та ознайомлення зі здобутками американських колег у відповідній царині. Програму розроблено у співпраці з центром науково-дослідної роботи та освіти Європейського гуманітарного університету (Вільнюс, Литва), кавказькими центрами наукових ресурсів (Вірменія, Азербайджан, Грузія) та за фінансової підтримки Фондації Карнегі.

30 березня – 13 квітня 2013 р. в інституті славістичних, східноєвропейських та євразійських студій Каліфорнійського університету відбувся черговий міжнародний семінар. Чотирма його учасниками-стипендіатами стали Любов Козик (історичний факультет Білоруського державного університету, Мінськ, Білорусія), Арсен Хакобян (факультет кавказьких студій Єреванського державного університету, Вірменія), Світлана Хутка (факультет соціальних наук і соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія») та Наталія Лаас (Інститут історії України НАНУ).

Кожен з учасників працював під керівництвом професорів-наставників, обраних серед провідних науковців Каліфорнійського університету та найбільш обізнаних із пропонованою темою індивідуального проекту, – Джона Коннеллі (John Connelly), Стефена Астуриана (Stephan Astourian), Вікторії Боннелл (Victoria Bonnell) та Юрія Сльозкіна (Yuri Slezkine). До програми також активно долучилися молоді дослідники з Берклі – Девід Бічер (David Beecher), Сара Гардінг (Sarah Garding), Марсі Маккулаф (Marcy McCullaugh), Алекс Беляєв (Alex Beliaev), Ліса Мін (Lisa Min).

Перше засідання семінару відбулося 1 квітня 2013 р. Із вітальним словом до учасників заходу звернувся професор історичного факультету, директор інституту славістичних, східноєвропейських та євразійських студій Каліфорнійського університету *Ю.Сльозкін*. Професор факультету політології, виконавчий директор програми славістичних, східноєвропейських та євразійських студій *Едвард Вокер* (Edward Walker) розповів про саму ідею міжнародного семінару й набутий досвід його проведення, наголосивши на принциповому завданні, котре ставлять перед собою організатори, – наукове знання, зіп'єрте на найновіші теоретичні розробки, повинно активно впроваджуватися у студентські аудиторії та слугувати матеріалом для інноваційних університетських курсів і програм. Оскільки мета семінару визначається як розширення наукового та педагогічного досвіду, кожен учасник за своєю темою мав підготувати програму навчального курсу чи спецкурсу для студентів.

Перша секція присвячувалася темі «Суб'єктивне благополуччя в перехідних суспільствах Східної Європи та країнах колишнього Радянського Союзу», яку презентувала *С.Хутка*. За допомогою квантитативних методик дослідниця прагнула визначити суб'єктивні почування благополуччя/щастя у соціумі. Професор факультету соціології, директор програми славістичних, східноєвропейських та євразійських студій *В.Боннелл* запропонувала окрім, власне, обробки конкретних даних щодо перехідних суспільств регіону, поміркувати над теоретичними та методологічними аспектами цієї теми: категоріями «суб'єктивного благополуччя», «щастя», «задоволення життям»; наскільки їх зміст

культурно детермінований; які стандарти порівняння слід використовувати для даних із різних країн; чи вимірювані емоції та якими саме методами тощо.

Під час другої секції відбувалося обговорення проекту *Н.Лаас* «Культурна історія Радянського Союзу у сучасній англо-американській історіографії». Було наголошено на тому, що «культурний поворот» та активне використання методик і теоретичних підходів «нової культурної історії» кардинально вплинули на зміст праць тих науковців, котрі вивчають радянське минуле. Історії повсякдення, емоцій, сексуальності, гендерна, усна та міська історія, дослідження пам'яті, символічна географія, візуальні студії – ось домінантні напрями історіографії у царині радянських студій, що виводять науковців поза межі дискусії лише про політичні та соціально-економічні аспекти тоталітаризму й авторитаризму. Ю.Сльозкін запропонував звернути уваги на не менш популярні напрями в дослідженні СРСР, як-от транснаціональна історія, локальна та регіональна історія, історія навколишнього середовища («environmental history»), які, проте, ставлять під сумнів універсальність і всеохопність «культурного підходу» в історичному аналізі.

На третій секції *А.Хакобян* доповідав про культурну та етнічну історію Кавказу. Амбітний проект, що охоплює широкі хронологічна й територіальні межі, викликав жваве обговорення. Професор історичного факультету, директор програми вірменських студій *С.Астурян* виділив дві серйозні проблеми, з якими має дати собі раду дослідник модерної історії Кавказу. По-перше, брак якісної фахової літератури. Навіть порівняно краще вивчена тема російських/радянських взаємовідносин із національними групами Кавказького регіону чимало запитань залишає без відповідей. По-друге, це проблема синтезу: в який спосіб дослідник може поєднати складні, суперечливі, часто взаємовиключні історичні наративи всіх етнічних груп, що мешкають на цій території, в одну когерентну історію Кавказу.

Четверту секцію відкрив виступ *Л.Козик* «Національні історичні міфи в Польщі, 1991–2012». Дослідниця торкнулася проблеми історичних міфів, їх ролі в конструюванні національної спільноти та зв'язку з історієписанням. У польському випадку міфотворчості особливо популярними стали події Другої світової війни та періоду Польської Народної Республіки. Обговорюючи тему, професор історичного факультету *Дж.Коннеллі* та аспірант історичного факультету *Д.Бічер* запропонували скористатися компаративним підходом, порівнявши теперішню ситуацію в Польщі з публічними дискусіями про минуле, а надто Голокост, котрі відбувалися в Німеччині. Тим паче, що найгарячіші суперечки у сучасній Польщі спровокувала якраз книжка Яна Томаша Гросса «Сусіди» (2000 р.) – про участь поляків у Голокості та їх співвідповідальність за масові вбивства євреїв¹. Загалом доцільніше зосередитися на окремих «міфах» та їх надужитті: польські сарматизм і традиція парламентаризму, поділи Польщі як національна трагедія, Варшавське повстання 1944 р., революційна діяльність «Солідарності» тощо.

Друга частина семінару мала на меті інтенсивне й усебічне ознайомлення запрошених учасників із системою організації викладання та наукової діяльності у Сполучених Штатах Америки. Кожен із них мав можливість відвідати лекції та семінари для студентів-бакалаврів, наукові семінари для аспірантів, отримати консультації в університетських центрах навчальних ресурсів (покрокове пояснення організації всього навчального процесу) та освітніх технологій (майстер-класи інтерактивного викладання з використанням технічних засобів), скористатися бібліотечними й архівними ресурсами.

¹ Gross J.T. Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka. – Sejny, 2000.

Наукова робота інституту славістичних, східноєвропейських та євразійських студій Берклі має міждисциплінарний характер, адже побудована за зразком регіональних досліджень («area studies»), коли спільнота, а отже й простір для формальних і неформальних наукових дискусій створюється не за дисциплінарним, а за географічним принципом вивчення регіону колишнього СРСР та Східної Європи. Водночас більшість членів інституту (а їх усього 45 професорів та понад 150 аспірантів) афілійовані, тобто передовсім працюють на своїх факультетах. Утім, викладацьке навантаження у дві – три пари на тиждень і можливість раз на кілька років узяти оплачувану річну відпустку («sabbatical leave») створюють вельми сприятливі умови для наукової роботи.

Інститут було створено 1957 р. як центр славістичних та східноєвропейських студій, теперішньої своєї назви він набув у 2000 р. До його складу входять професори факультетів славістики, історії, політології, антропології, соціології тощо. Факультет славістики, котрий засновано ще 1901 р., загалом один із найстаріших у Сполучених Штатах. Свого часу в Берклі викладали польський поет і нобелівський лауреат Чеслав Мілош (Czesław Miłosz, 1911–2004 pp.), літературознавець і перекладач Глеб Струве (Gleb Struve, 1898–1985 pp.), літературознавець Семьон Карлінський (Simon Karlinsky, 1924–2009 pp.), історики Ніколай Рязановський (Nicholas Riasanovsky, 1923–2011 pp.), котрий написав класичний американський підручник з історії Росії, Мартін Малія (Martin Malia, 1924–2004 pp.), Реджинальд Зельник (Reginald Zelnik, 1936–2004 pp.) та ін.

Нині в університеті працюють літературознавець та історик, автор студій про Мелетія Смотрицького Девід Фрік (David Frick)²; Ерік Наймен (Eric Naiman), котрий спеціалізується на вивченні радянської літератури й культури 1920-х pp.³; Іріна Паперно (Irina Paperno), яка, окрім іншого, досліджує еґо-документи, пов'язані з радянським минулим⁴; знавець російського модернізму Ольга Матич (Olga Matich)⁵; літературознавець Г'ю Маклін (Hugh McLean)⁶; антрополог Алексей Юрчак (Alexei Yurchak), що вивчає суспільство пізнього радянського та пострадянського періодів⁷; історик Джон Коннеллі, фахівець із модерної історії Центральної та Східної Європи, книжку якого – «Поневолений університет» – нещодавно було перекладено українською⁸; історик Юрій Сльозкін, дослідник модерної історії Росії та Радянського Союзу, автор наукового бестселера «Єврейське століття» (2004 р.)⁹; політолог Джордж Бреслауер (George Breslauer), котрий вивчає проблеми політичного лідерства в Росії й СРСР¹⁰; політолог Едвард Вокер, що спеціалізується на націоналізмі та етнічних конфліктах у країнах колишнього СРСР¹¹; фахівець зі східноєвропейської й порівняльної політики Ендрю Янош (Andrew Janos); соціолог Вікторія Боннелл, авторка досліджень про «нову

² Frick D. Meletij Smotryc'kyj. – Cambridge, Mass., 1995; *Idem*. Rus' Restored: Selected Writings of Meletij Smotryc'kyj (1610–1630). – Cambridge, Mass., 2005.

³ Naiman E. Sex in Public: The Incarnation of Early Soviet Ideology. – Princeton, 1997.

⁴ Paperno I. Stories of the Soviet Experience: Memoirs, Diaries, Dreams. – Ithaca, 2009.

⁵ Matich O. Erotic Utopia: The Decadent Imagination in the Russian Fin-de-Siecle. – Madison, 2004.

⁶ McLean H. Nikolai Leskov: The Man and His Art. – Cambridge, Mass., 1977.

⁷ Yurchak A. Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation. – Princeton, 2005.

⁸ Connolly J. Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956. – Chapel Hill; London, 2000; укр. вид.: Коннеллі Дж. Поневолений університет: Советизація вищої освіти у Східній Німеччині, Чехії та Польщі, 1945–1956. – Х., 2011.

⁹ Slezkine Y. The Jewish Century. – Princeton, 2004; рос. вид.: Слѣзки́н Ю. Эра Меркурия: Евреи в современном мире. – Москва, 2007.

¹⁰ Breslauer G. Gorbachev and Yeltsin as Leaders. – New York, 2002.

¹¹ Walker E. Dissolution: Sovereignty and the Breakup of the Soviet Union. – Lanham, 2003.

культурну історію», робітничу історію, візуальні студії в контексті вивчення радянського минулого¹² та ін. Більшість їх у той чи інший спосіб суттєво допомагали учасникам семінару порадами під час індивідуальних консультацій.

Програма семінару передбачала відвідування Стенфордського університету та знайомство з роботою його центру російських, східноєвропейських та євразійських студій. Учасники зустрілися з професорами-істориками Норманом Наймарком (Norman Naimark), остання книга якого – «Геноциди Сталіна» – два роки тому побачила світ в українському перекладі¹³, та Аміром Вайнером (Amir Weiner), дослідником радянського суспільства періоду Другої світової війни й повоєнної доби, автором книжки про Вінницю під час війни та за пізнього сталінізму¹⁴.

Яскраві враження в учасників семінару залишив візит до Гуверівського архіву у Стенфорді. Архів – це серце Гуверівського інституту війни, революції та миру, заснованого в 1919 р. американським інженером, благодійником, колекціонером Гербертом Гувером (Herbert Hoover, 1874–1964 pp.). Унікальні колекції книг, брошур, періодики, матеріалів урядових і неурядових організацій, особових фондів, карт, відео- й аудіозаписів, що стосуються історії Росії та України імперської, радянської доби нараховують сотні тисяч позицій.

У фундаментальній колекції документів періоду Російської імперії (передусім 1870–1917 pp.) містяться матеріали з історії політичних партій, революційних рухів, російсько-японської війни 1904–1905 pp., участі Росії в Першій світовій війні, дипломатичних зв'язків, матеріали «охранки» (документація її паризького бюро охоплює 1883–1917 pp.). Тут зберігаються оригінальні папери членів імператорської та деяких дворянських родин. Добре представлено період революцій 1917 р., а саме правління Тимчасового уряду, та радянську добу, зокрема національне питання під час громадянської війни, дисидентські рухи, матеріали самвидаву, зовнішньополітичні зв'язки, діяльність Комінтерну, радянсько-фінляндська війна 1939–1940 pp., участь СРСР у Другій світовій війні тощо. В архіві зберігаються документи російських/радянських посольств і консульств у Парижі (1917–1924 pp.), Вашингтоні (1900–1933 pp.), містах Німеччини (1828–1914 pp.), а також папери історика Б.Ніколаєвського, генералів П.Врангеля та Н.Юденича, листування Л.Троцького з сином – Л.Седовим 1931–1938 pp. та ін. Серед нещодавніх поповнень – «Горбачовська колекція усної історії» (більше сотні інтерв'ю з політичними діячами «перебудовних» часів), архів радіо «Свобода» (Мюнхен).

Учасники семінару отримали перелік гуверівських архівних матеріалів зі своїх дослідницьких проєктів, вичерпні консультації щодо роботи архіву, а також мали унікальну нагоду побувати в архівосховищі та на власні очі побачити, в яких умовах зберігаються цінні архівні фонди й колекції.

¹² *Bonnell V.E. Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin.* – Berkeley; Los Angeles; London, 1997.

¹³ *Naimark N. Stalin's Genocides.* – Princeton, 2010; укр. вид.: *Наймарк Н. Геноциди Сталіна.* – К., 2011.

¹⁴ *Weiner A. Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution.* – Princeton, 2002.